

4

ભારતની પ્રારંભિક રાજ્યવ્યવસ્થા

અધ્યયન નિષ્પત્તિ : SS 6.12 મહત્વનાં રાજ્યો તથા રાજવંશોના નોંધપાત્ર યોગદાનની યાદી બનાવે છે.

શૈક્ષણિક મુદ્દા : → જનપદ

→ મહાજનપદ

→ રાજાશાહી રાજ્યવ્યવસ્થા

→ ગણરાજ્ય

→ વૈશાલી, વજ્જિ સંઘ રાજ્ય, ગણરાજ્ય સમયનું સમાજજીવન
અને રાજ્ય વ્યવસ્થા

પ્રશ્ન - 1 નીચે આપેલા દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ☐ માં લખો.

1. નીચેના પૈકી કયું રાજ્ય મહાજનપદ નથી ?

(A) વજ્જિ

(B) કોસલ

☒ (C) પાંડ્ય

(D) ગાંધાર

C

2. વજ્જિ : વૈશાલી :: મગધ :

(A) મથુરા

(B) કુશીનારા

(C) તક્ષશિલા

☒ (D) રાજગૃહ

D

3. મગધ વર્તમાન સમયમાં કયા રાજ્યમાં આવેલું છે ?

(A) ઉત્તરપ્રદેશ

(B) દિલ્હી

(C) રાજસ્થાન

☒ (D) બિહાર

D

4. 'અંગુત્તરનિકાય' ગ્રંથ કઈ ભાષામાં લખાયેલ છે ?

(A) સંસ્કૃત

☒ (B) પાલિ

(C) પ્રાકૃત

(D) હિન્દી

B

5. મહાજનપદ મુજબ કુશીનારા કયા રાજ્યની રાજધાની હતી ?

(A) વજ્જિ

(B) અંગ

☒ (C) મલ્લ

(D) વત્સ

C

6. નીચેના પૈકી રાજાશાહી રાજ્યવ્યવસ્થા ક્યાં જોવા મળતી નથી ?

(A) મગધ

(B) અવંતિ

(C) કોસલ

☒ (D) વૈશાલી

D

7. બિંબિસાર કયા વંશનો શાસક હતો ?

(A) મૌર્યવંશ

(B) નાગવંશ

(C) નંદવંશ

☒ (D) હર્યક વંશ

D

8. વૈશાલી : લિચ્છવીઓ :: કપિલવસ્તુ :

(A) વિદેહ

(B) મલ્લો

✓ (C) શાક્યો

(D) એકપણ નહીં.

C

9. કયા પ્રકારની રાજ્યવ્યવસ્થામાં પ્રમુખની પસંદગી ચૂંટણી દ્વારા થતી હતી ?

✓ (A) ગણરાજ્ય

(B) રાજાશાહી રાજ્યવ્યવસ્થા

(C) A અને B બંને

(D) એકપણ નહિ

A

10. નીચેનામાંથી કયા મહાજનપદનું હાલનું (વર્તમાન) સ્થાન માળવાનો પ્રદેશ છે ?

(A) પાંચાલ

(B) કાશી

(C) મગધ

✓ (D) અવંતિ

D

પ્રશ્ન - 2 બંધ બેસતાં જોડકાં રચો.

વિભાગ - અ	ઉત્તર	વિભાગ - બ
1. મહાજનપદો	1. - D	(A) નંદવંશ
2. ધનનંદ	2. - A	(B) લાજપુર
3. કંબોજ	3. - B	(C) વારાણસી
4. કુરુ	4. - E	(D) 16
5. કાશી	5. - C	(E) ઈન્દ્રપ્રસ્થ

પ્રશ્ન - 3 મને ઓળખો.

1. હું નંદવંશનો સ્થાપક છું.

મહાપદ્મનંદ

2. હું વર્તમાન સમયનો ગોદાવરી નદીના કિનારાનો પ્રદેશ છું.

અમરમક

3. હું બિંબિસારનો પુત્ર છું.

અમલજાત્રુ

4. મારી રાજધાની અયોધ્યા છે.

કૌસલ

5. હર્યકવંશ પછી સત્તા પર આવનાર વંશ છું.

અમલજાત્રુ

પ્રશ્ન - 4 યોગ્ય શબ્દો વડે નીચેનાં વિધાનોની ખાલી જગ્યાઓ પૂરો.

1. હર્યકવંશનો સ્થાપક હતો.

વિંબિસાર

2. અનુવૈદિકકાળમાં ગ્રંથ અનુસાર 16 મહાજનપદો હતા.

અપંગુત્તર નિકાઇ

3. મહાજનપદોના સમયગાળામાં નાં ઓજારોને લીધે ખેતીમાં સુધારો થયો.
4. ગણરાજ્યની સભામાં સભ્ય તરીકે વૃદ્ધ તેમજ ની પસંદગી થતી.
5. ગણરાજ્યમાં પ્રત્યેક સભ્યને ગણવામાં આવતો.

પ્રશ્ન - 5 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર બે-ત્રણ વાક્યોમાં લખો.

1. નંદવંશ વિશે ટૂંકમાં માહિતી આપો. મહાપદ્મનંદ દ્વારા સ્થાપિત નંદવંશ સૌથી શક્તિશાળી વંશ હતો. મહાપદ્મનંદ ભારતની સૌથી સામાજિક નિર્માતા ગણાવે છે. તેના સમયમાં મહાદા ભારતનું સૌથી શક્તિશાળી રાજ્ય બની ચૂક્યું હતું. સિંકદેવના ભારત પરના વ્યાપકતા સમયે મહાદા પર નંદવંશની દબાવણે નામની થાક શાસન કહતો હતો.
2. નાગવંશ વિશે જણાવો. ઉર્લકવંશ બાદ નાગવંશ સત્તા પર ચઢ્યો. જેમાં શિશુનાગ નામના ઔદ્ભેદર્ષ સાથે સંકળાયેલ રાજાની સમાવીશ થાય છે.
3. ગણરાજ્ય સમયના સમાજજીવન વિશે ટૂંકમાં માહિતી આપો. ગણરાજ્યની વહીવટ સભા કહતી. સભાના સભ્યો તરીકે દુધી અને લુપાની પસંદગી થતી. ગણરાજ્યમાં દરેક સભ્ય રાખ ગણાતો. સભાનું સ્થળ 'સંદાગાર' તરીકે ઓળખાતું. રાજદાહીવટ કહેવા માટે સભા ચુંટણી દ્વારા પ્રમુખની પસંદગી થતી. વ્યાસ શાસન સંપૂર્ણપણે લોકી પામી હતું.
4. ગણરાજ્ય અને રાજાશાહી રાજ્યવ્યવસ્થામાંથી તમને કઈ શાસનવ્યવસ્થા ગમે? શા માટે? અને ગણરાજ્ય વ્યાપકતા ગમી છે. ગણરાજ્ય વ્યાપકતામાં રાજાની પસંદગી ચુંટણી દ્વારા થાય છે. આટલું સૌથી, લોકી અને સદામ શાસકી શાસન કરે છે. વ્યાપક શાસકી દ્વારા થતું શાસન પ્રગટિત અને પ્રગટલાગતું લાભ હોય છે. અને કોઈ રાખ પીતાની મનમની કરી શકતા નથી. આટલું ગણરાજ્ય વ્યાપકતા ગમી છે.

પ્રશ્ન - 6 નીચે આપેલા પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી આપો.

1. જનપદ જનપદ જ્યેષ્ઠી આલોચના વ્યવસ્થાનું જ્યેષ્ઠ કીમ કે સ્થાન.
2. વિશ વૈદિકકાળમાં સત્તા અને સમિતિ જેવી શાસકીય સંસ્થાઓ અસ્તિત્વમાં હતી. જ્યાં અમુકાને 'વિશ' કહે છે.
3. ધૂસર પાત્ર માલીના વાસાળી ઉપર કુલપતિઓ અપાવતાં શિષ્ટાક્રમની શિષ્ટિત દૈનિક યાત્રા કરેલાં.
4. સંઘાગાર ગણરાજ્યોની જેમ ગણરાજ્યોમાંની સત્તા જે અણી હોયતી તે સ્થાનની સંઘાગાર કરેલામાં અપાવતું.
5. ગણરાજ્ય ત્રીજી ત્રીજા પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પદ્ધતિથી ચલાવીતો વડા ત્રીજા શાસિત શાસકની ગણરાજ્ય કરેલામાં અપાવી છે.

પ્રશ્ન - 7 ટૂંકનોંધ લખો.

1. વૈશાલીનું વજ્જિ રાજ્ય યજ્ઞસત્તાક ગણરાજ્યો અપાસપાસના પ્રદેશો તાલ્મી કરીને ચીત્તાની સત્તા વધારવા અને સામાજિક અધાપવાની મહત્વકાંક્ષા રાખતા. અપા મૈત્રી તિથ્થલી, વજ્જિ, દાતુક, વિદેહ, શાકલ મત્ત વગેરે અપાક ક્રિત્ત મતિના લોકોની ચીત્તાનું અધાગ કલ્પા જે સંઘરાજ્ય અધાપનું અપા વજ્જિસંઘ માત્રે અપાગાવતું. અપા સંઘરાજ્યનું મુખ્ય સ્થાન તિથ્થલીઓનું પાટનગર ત્રીજાની હતું. અપાની ત્રીજી વૈશાલીનું વજ્જિસંઘનું ગણરાજ્ય કરેલામાં અપાવતું. ગણરાજ્યના શાસક વડીવલનું સંશાતન સત્તા ત્રીજા ધતું.

પ્રશ્ન - 8 તફાવત જણાવો.

ગણરાજ્ય રાજ્યવ્યવસ્થા	રાજાશાહી રાજ્યવ્યવસ્થા
① ગણરાજ્ય રાજ્યવ્યવસ્થામાં ત્રીજી લેખી ચૂંટાયેલ પ્રતિનિધિયુક્ત મુખ્ય હોય છે.	① રાજાશાહી રાજ્યવ્યવસ્થામાં રાજા મુખ્ય હોય છે.
② ગણરાજ્યમાં ગૃહની વડી મુખ્ય હોય છે.	② રાજાશાહીમાં રાજા સર્વોપરી હોય છે.
③ તેમાં પ્રમુખની રાજ્યવહીવટમાં અદ્યક્ષનાદ અંતર્ગત હોય છે.	③ તેમાં રાજાની રાજ્યવહીવટમાં અદ્યક્ષનાદ પ્રધાનમંડળ હોય છે.
④ તેમાં પ્રદેશની પ્રજા પોતાના પ્રતિનિધિયુક્ત ચૂંટે છે.	④ તેમાં રાજાનું પદ વંશપ્રત્યક્ષ રાજાત હોય છે.

પ્રશ્ન - 9 કોષ્ટકમાં આપેલ ખાલી જગ્યાઓમાં યોગ્ય માહિતી ભરો.

મહાજનપદ	રાજધાની	વર્તમાન સ્થાન
મગધ	પાટલિપુત્ર, વાજ્ઞપુર	દક્ષિણ બિહાર
વૈત્થા	કૌશાંબી	પ્રયાગરાજ ઉત્તરપ્રદેશ
સૂરસેન	મથુરા	મથુરા પાણીની પ્રદેશ (ઉત્તર પ્રદેશ)
અશ્મક	પોંડવ્યા	ગોદાવરી નદીના કિનારે
ચૈદી	સુક્તિમતી	યમુના અને નર્મદા વચ્ચેનો પ્રદેશ
અવંતિ	ઉજ્જયિની	મૈસૂરની પ્રદેશ
ગાંધાર	તક્ષશિલા	પેશાવર અને રાવલપિંડી આસપાસનો પ્રદેશ

પ્રશ્ન - 10 ગણરાજ્ય રાજ્યવ્યવસ્થામાં રાષ્ટ્રના સંરક્ષણની જવાબદારી દરેક નાગરિકની હતી એટલે કે દરેક નાગરિક સૈનિક હતો.

વર્તમાન સમયમાં આપણે રાષ્ટ્રના સંરક્ષણ માટે શું કરવું જોઈએ ? જણાવો.

વર્તમાન સમયમાં રાષ્ટ્રના સંરક્ષણ માટે આપણી દરેક નાગરિકોને શિક્ષિત અને જાગૃત બનાવવા જોઈએ. દરેક નાગરિકોએ પોતાની વ્યવસ્થાઓની કાળજી રાખવી જોઈએ. જ્યારે પણ દેશ પર કોઈ આક્રમણ થાય ત્યારે દરેક નાગરિકોએ તન, મન અને દુનિયાની સાથે કાળજી રાખવી. આપણી જાતી શાંતિ અને દેશની સુવિભાવના માટે તકવાન બની સંપત્તિ બચાવવી જોઈએ. દરેક નાગરિકોએ સુરક્ષામાં પોતાની વ્યવસ્થા સાત કોઈપણ પદ્ધતિ વગર આપણી જોઈએ. આ પદ્ધતિ દરેક દેશમાં વર્તમાન સમયમાં રાષ્ટ્રના સંરક્ષણ માટે કાર્ય કરવા જોઈએ.

પ્રશ્ન - 11 નીચેના શબ્દો ચોરસમાં પાંચ મહાજનપદનાં નામ અને પાંચ રાજધાનીનાં નામ છૂપાયેલાં છે તે શોધી આપો.

જુ	મ	લ	મ	ખ	ગો	વા	રા	ણ	સી	નુ
રા	સ	લ	ગ	તુ	ત	ક્ષ	શી	લા	કુ	શુ
જ	લૌ	ચી	ધ	ખં	જ	રુ	ગ	નુ	ઈ	પં
ગૃ	ફો	લુ	રુ	બો	વો	કા	શી	શુ	ન્દ	અ
હ	ખા	સ	હી	મ	પુ	ક્ષિ	જી	કી	પ્ર	વં
ભી	તુ	ભૌ	જ	ધ	પુ	મિ	ન	ધી	સ્થ	તી
લ	પાં	ચા	લ	જ	ગ	રા	દી	વ	શ	સં
ત	યુ	લ	પો	ત	કો	સ	લ	સ્થ	ન	પ

મહાજનપદ

રાજધાની

કાશી

લક્ષણી

મગદ

વાણવતી

કૌસલ

દેવપ્રસ્થ

અવંતિ

વૈજયંતી

પાંચાલ

મથુરા